

Finančná gramotnosť a racionalita

Financial literacy and rationality

Ctibor PILCH

Abstrakt

Finančnú gramotnosť môžeme definovať ako súbor znalostí, ktoré človeku umožňujú porozumieť financiám a správne s nimi zachádzať v rôznych životných situáciách. Štandard súboru znalostí sa v rôznych krajinách od seba odlišuje.

Je zrejmé, že finančná gramotnosť zaostáva za rozvojom finančného trhu. Dobrým príkladom je hypotekárna kríza v USA, ktorá bola na počiatku minulej hospodárskej krízy. Práve tu môžeme vidieť príklad absentujúcej finančnej gramotnosti časti obyvateľov. Žiadatelia o úver si neboli schopní stanoviť náklady na splátky úveru, splátky už existujúcich ako aj nových úverov a v neposlednom prípade riziká, ktoré sú spojené s budúcnosťou, ako je strata zamestnania, prípady choroby a pod. Na druhej strane však tradičné ekonomické teórie chápu finančné trhy a jeho účastníkov ako racionálnych. Subjekty so svojimi preferenciami prijímajú spoločensky akceptovateľné rozhodnutia, ktoré sú konzistentné s teóriou maximalizácie ich osobného prospechu. Ľudia si závažnosť finančných rozhodnutí uvedomujú a prikladajú im patričnú váhu. Pred vykonaním významných rozhodnutí si zozbierajú potrebné informácie a tie potom istým spôsobom analyzujú. Spoločným menovateľom týchto rozhodnutí je v dnešnej dobe vysoký stupeň neistoty ohľadom výsledkov investovania, malé skúsenosti väčšiny ľudí s finančnými produktmi na trhu, rýchle a závažné zmeny vo finančnom prostredí, príliš veľká komplexnosť investičného prostredia, obmedzený čas a mentálna kapacita ľudí na spracovanie informácií o alternatívach investičných rozhodnutí, neschopnosť vyhľadať primeranú profesionálnu pomoc.

Kľúčové slová : finančná gramotnosť, behaviorálne financie, racionalita, odchýlky od racionality

Abstract

Financial literacy can be defined as a set of knowledge that enables people to understand finances and manage them properly in different life situations. The standard set of knowledge varies from country to country.

It is obvious that financial literacy lags behind the development of the financial market. A good example is the mortgage crisis in the US, which was at the beginning of the last

economic crisis. Here we can see an example of the absent financial literacy of part of the population. Credit claimants were not able to determine the cost of loan repayments, repayments of existing and new loans and, last but not least, future-related risks such as job losses, cases of illness, etc. On the other hand, traditional economic theories understand the financial markets and its participants as rational. Subjects with their preferences accept socially acceptable decisions that are consistent with the theory of maximizing their personal benefit. People are aware of the importance of financial decisions and attach a proper weight to them. Before making important decisions, they collect the necessary information and analyze them in the same way. The common denominator of these decisions is today a high degree of uncertainty about the results of investment, the small experience of most people with financial products on the market, rapid and significant changes in the financial environment, too much complexity of the investment environment, limited time and mental capacity of people to process information about alternatives investment decisions, inability to seek adequate professional assistance.

Key words: financial literacy, behavioral finance, rationality, deviations from rationality

Úvod

Finančnú gramotnosť môžeme definovať ako súbor znalostí, ktoré človeku umožňujú porozumieť financiám a správne s nimi zachádzať v rôznych životných situáciách. Štandard súboru znalostí sa v rôznych krajinách od seba odlišuje.

Finančná gramotnosť nemá stanovenú pevnú hranicu, podľa ktorej možno určiť, či je človek gramotný alebo nie. Podstatná je však miera skutočnej (nie subjektívne vnímanej) finančnej gramotnosti človeka.

Koncept finančnej gramotnosti sa presadil ako samostatná téma medzirezortnej politiky v dobe poslednej svetovej ekonomickej krízy.

V roku 2008 bola v rámci OECD vytvorená medzinárodná skupina pre finančné vzdelávanie (International Network on Financial Education - INFE). Jej cieľom je najmä zintenzívnenie finančného vzdelávania a podpora členských štátov vo vytváraní národných stratégií finančnej gramotnosti. V tom istom roku bol daný do užívania medzinárodný webový portál („International Gateway on Financial Education“ – IGFE), ktorý má slúžiť ako jeden zo základných zdrojov informácií z oblasti finančného vzdelávania, ich sprostredkovania a k podpore aktivít INFE. Súčasne v tom istom roku bola ustanovená „Expertná skupina pre finančné vzdelávanie“ ako poradný a konzultačný orgán EK v tejto oblasti.

1. Finančná gramotnosť v SR.

Následne Vláda SR schválila „Návrh stratégie vzdelávania vo finančnej oblasti a manažmentu osobných financií“ vo forme vládneho Uznesenia č. 447 z 2. júla 2008. Na jeho základe bol vypracovaný „Národný štandard finančnej gramotnosti“ (skratka NŠFG).

Sú v ňom formulované štandardy, ktoré by mali občania získať:

- získať, vyhodnotiť a použiť finančné informácie,
- poznať základné pravidlá riadenia vlastných financií,
- naučiť sa rozoznať riziká v riadení vlastných financií,
- určiť si finančné ciele a naplánovať si ich dosiahnutie,
- schopnosť sporiť peňažné prostriedky
- efektívne používať finančné služby,
- plniť svoje finančné záväzky,
- obhospodarovať, zveľaďovať a chrániť svoj majetok
- rozumieť základným pojmom v oblasti financií a sveta peňazí,
- orientovať sa v oblasti finančných inštitúcií (banky, a ostatné finančné inštitúcie)
- dobre sa orientovať sa v problematike práv spotrebiteľa a vedieť tieto práva uplatňovať

Národný štandard finančnej gramotnosti obsahuje aj slovník dôležitých pojmov, ktorých význam by občania mali poznať. Obsahuje také výrazy ako: akcia, anuitné platby, bankrot, bonita, bonus, cash back, cenný papier atď.

Národný štandard bol rozpracovaný do ôsmich základných kapitol.

Nás zaujali hlavne skupiny :

- Sporenie a investovanie
- Riadenie rizík a poistenie
- Finančná zodpovednosť
- Zabezpečenie peňazí

Základné faktory, ktoré sa majú v procese zvyšovania finančnej gramotnosti naplniť, sú kognitívne a nekognitívne.

Kognitívne – súvisia so zberom informácií, ich analýzou a interpretovaním .

Ide o to , aby človek správne chápal a rozumel :

- Faktom /ich obsahu/ napr. veľkosť rizika, očakávaný zisk, inflácia, dlh, úrok, úroková sadzba
- Práci s faktami - napr. so zmluvami, grafmi, aby mal schopnosť posúdiť danú informáciu, aby mal schopnosť posúdiť výhodnosť, či nevýhodnosť svojho rozhodnutia a pod.
- Súvislostiam – aby uvedené informácie vedel chápať v súvislostiach, aby si uvedomoval zodpovednosť voči sebe, rodine a spoločnosti

Nekognitívne – sú založené na iných princípoch, napríklad na :

- nemožnosti získať relevantné informácie
- nemožnosti naozaj slobodne rozhodnúť/je vmanipulovaný do určitej situácie/
- na emóciách, impulzívnom konaní, prílišnom riskovaní a pod.

V minulosti trhy, vrátane finančných, fungovali na územnom princípe. Vstup na zahraničný, často veľmi vzdialený trh bol komplikovaný. K problémom patrila nemožnosť, či neschopnosť komunikácie, preprava tovarov a služieb často cez málo priepustné hranice, ako aj uzatvorené kapitálové trhy.

S rozvojom dopravy a spojov sa nielen znížili náklady na prepravu, ale automatické telefónne a faxové siete a najmä internet umožnil prístup na trhy po celom svete takmer z ktoréhokoľvek miesta na svete.

Súčasne bol vytvorený priestor pre rozvoj nových finančných produktov. Obchodovanie s finančnými nástrojmi sa dnes pomaly stáva bežnou súčasťou života mnohých ľudí. Takýto rýchly rozvoj finančného sektora si ale vyžaduje aj nové vedomosti a poznatky. Aj naoko známe a jednoduché produkty môžu skrývať v sebe vysoké riziko.

Na druhej strane je zrejmé, že finančná gramotnosť zaostáva za rozvojom finančného trhu. Dobrým príkladom je hypotekárna kríza v USA, ktorá bola na počiatku minulej hospodárskej krízy. Práve tu môžeme vidieť príklad absentujúcej finančnej gramotnosti časti obyvateľov. Vo väčšine prípadov mohlo a malo byť jasné, že mnohí nebudú schopní v budúcnosti splácať svoje hypotéky. Žiadatelia o úver si neboli schopní stanoviť náklady na splátky úveru, splátky už existujúcich ako aj nových úverov a v neposlednom prípade riziká, ktoré sú spojené s budúcnosťou, ako je strata zamestnania, prípady choroby a pod.

No a toto by malo tvoriť základ finančnej gramotnosti.

Bežný človek nepotrebuje poznať detailne pravidlá o presnom fungovaní burzy, obchodovaní s cennými papiermi či finančnými derivátmi. Dnes však takmer každý má minimálne jeden bežný účet v banke. Hypotéky a spotrebné úvery sú bežnou súčasťou života takmer každého človeka. Ale aj k zdanlivo jednoduchým produktom je potrebné isté vzdelanie. Ak spotrebitelia dnes nedokážu porovnať výhodnosť ponúkaných bankových účtov, či úverov, nechápu kritériá, podľa ktorých je možné odlišiť výhodný produkt od nevýhodného, potom nie je niečo v poriadku.

Finančné vzdelávanie umožňuje jednotlivcom lepšie porozumieť finančným produktom a pojmom a rozvinúť si zručnosti potrebné na zlepšenie svojej finančnej gramotnosti, to znamená uvedomiť si finančné riziká a príležitosti a pri výbere finančných služieb rozhodovať sa so znalosťou vecí.¹

Finančné vzdelávanie by malo byť predovšetkým prioritou štátu. Ekonomický vzdelaní ľudia môžu vytvárať vyššie hodnoty, výhodnejšie umiestňovať svoje voľné zdroje. To súčasne prispieva k rozvoju kapitálového trhu v krajine, a môže byť hnacím motorom hospodárstva danej krajiny. Na druhej strane, finančne „negramotní“ ľudia často nakupujú finančné produkty u nebankových subjektov s nevýhodnými podmienkami a títo ľudia často krát prichádzajú o svoje úspory, majetky a často končia v sociálnej záchranej sieti štátu. Veľa z nich sa už z tejto pozície a často krát začarovaného kruhu splátok, úrokov a poplatkov z omeškania už nedokáže dostať.²

Dôležitú úlohu v takomto procese finančného vzdelávania by mali zohrávať banky. Pre banku je finančne vzdelaný klient najlepším klientom. Pretože ak nakúpi produkty, ktoré pre neho nie sú výhodné, po čase to určite zistí. A prejde ku konkurencii, či zanevrie na obchodovanie na finančnom trhu vôbec. Existencia dôvery medzi klientom a bankou je veľmi dôležitou súčasťou zdravého finančného prostredia.

Štruktúra finančnej gramotnosti podľa väčšiny publikovaných prác zahŕňa tri zložky – peňažnú, cenovú a rozpočtovú gramotnosť.

¹ Spracované podľa : http://ec.europa.eu/internal_market/finservices-retail/docs/capability/communication_sk.pdf

² Spracované podľa : http://ec.europa.eu/internal_market/finservices-retail/docs/capability/communication_sk.pdf

a) Peňažná gramotnosť – zahrňuje kompetencie, ktoré sú potrebné pre správu hotovostných a bezhotovostných peňazí a operácií s nimi. Súčasne zahrňuje aj schopnosť spravovať nástroje na to určené ako napr bežný účet, príkaz na úhradu, inkasný príkaz a pod.

b) Cenová gramotnosť predstavujú schopnosť porozumieť cenovým mechanizmom a inflácii

c) Rozpočtová gramotnosť predstavuje schopnosť spravovať účelne osobný či rodinný rozpočet, rozhodovať o rozdeľovaní a požití finančných zdrojov a zahrňuje aj schopnosť zvládať rôzne krízové životné situácie z finančného hľadiska. Teda aj správu finančných aktív (napr. vkladov, investícií a poistenia) a správu finančných záväzkov (napr. pôžičiek alebo lízingu). To však jedine v prípade dobrej orientácie na trhu s rôznymi často komplikovanými finančnými nástrojmi. V súvislosti s finančnou gramotnosťou je čoraz dôležitejšia aj funkcia dozoru nad finančným trhom na národnej i nadnárodnej úrovni. Významnou formou je smernica MIFID, ktorá by mala minimálne sčasti ochrániť investorov pred možnými investičnými rizikami.

2. Finančná gramotnosť a behaviorálne financie

Tradičné ekonomické teórie chápu finančné trhy a jeho účastníkov ako racionálnych. Ak sa vyskytne na trhu nová informácia, subjekty upravia svoje preferencie a postoje racionálne. Subjekty so svojimi preferenciami prijímajú spoločensky akceptovateľné rozhodnutia, ktoré sú konzistentné s teóriou maximalizácie ich osobného prospechu.

Takáto teória racionálneho správania sa javí ako dobre definovaná, jasná a stojaca na logických princípoch. Bola by postačujúcou teóriou, ak by jej predpovede potvrdzovali prax. Avšak po mnohých rokoch je jasné, že teória sa úplne nedá aplikovať na reálny svet ľudí, najmä čo sa týka individuálneho správania investorov.

Ľudia si závažnosť finančných rozhodnutí uvedomujú a prikladajú im patričnú váhu. Pred vykonaním významných rozhodnutí si zozbierajú potrebné informácie a tie potom istým spôsobom analyzujú. Spoločným menovateľom týchto rozhodnutí je v dnešnej dobe okrem iného aj vysoký stupeň neistoty ohľadom výsledkov investovania, malé skúsenosti väčšiny ľudí s finančnými produktmi na trhu, rýchle a závažné zmeny vo finančnom prostredí (napr. nástup nových produktov, zavedenie nových regulačných pravidiel), príliš veľká komplexnosť investičného prostredia s veľkým množstvom rôznych alternatív, obmedzený čas a mentálna kapacita ľudí na spracovanie

informácií o alternatívach investičných rozhodnutí, neschopnosť vyhľadať primeranú profesionálnu pomoc, či neschopnosť posúdiť kvalitu poradenstva.

Teória behaviorálnych financií hovorí o tom, že niektoré finančné otázky a javy dokážeme lepšie popísať a pochopiť vtedy, keď použijeme modely, v ktorých sa subjekty nemusia správať racionálne. Je overené praxou i pokusmi, že pri komplexných rozhodnutiach v rýchlom sa meniacom prostredí ľudia namiesto racionálnych úvah používajú rôzne mentálne skratky a intuitívne riešenia. Na finančnom trhu, kde v každom okamihu sa investorom ponúka obrovské množstvo alternatív, investor nie je schopný analyzovať ani len zlomok z nich.

Behaviorálne financie a behaviorálna ekonómia sa zaoberajú najmä racionalitou, respektíve jej nedostatkom u ekonomických subjektov.

3. Odchýlky od racionality

Niektoré odchýlky od racionality sú tzv. adaptívne, pretože umožňujú ľuďom adaptovať sa na určité situácie a prijímať úspornejšie a rýchlejšie riešenia. Tieto riešenia vtedy nie sú založené na podrobnej racionálnej analýze, ale na využití úsporných a intuitívnych vzorov.

Iné odchýlky od racionality zase vznikajú ako následok toho, že ľudia nemajú vypracované správne mentálne mechanizmy na riešenie niektorých problémov, prípadne na riešenie týchto špecifických problémov využívajú mechanizmy, ktoré pre daný konkrétny problém nie sú príliš vhodné.

Pre praktické použitie je možné odchýlky od racionality definovať ako systematické chyby investorov pri zbere, analýze a vyhodnocovaní informácií a následne pri prijímaní ekonomických rozhodnutí. Ide naozaj o systematické chyby, lebo náhodná chyba nemusí ešte znamenať odchýlku od racionality.

Súčasná veda o behaviorálnych financiách pozná mnoho odchýlok od racionality a ich počet pravdepodobne nie je konečný. Niektoré odchýlky sa v podstatnej časti prekrývajú, prípadne môžu byť dôsledkom iných.

V súčasnosti používané rozdelenia odchýlok sú založené na ich vonkajších prejavoch, spravidla popisujú časť rozhodovacieho procesu, v ktorom vznikajú, alebo ich povahu.

Jednotlivé odchýlky sa vzájomne prelínajú.

Je možné ich korigovať učením, prípadne vhodným finančným poradenstvom.

Členenie odchýlok podľa povahy.

Podľa tohto kritéria členíme odchýlky od racionálneho správania

- kognitívne
- emočné
- zmiešané.

(Niektoré zdroje uvádzajú členenie iba na kognitívne a emočné)

a.) Kognitívne odchýlky

Kognitívne odchýlky od racionálneho správania sú obyčajne založené na nesprávnom zhromažďovaní, analýze a interpretácii informácií. Je možné ich korigovať učením, prípadne vhodným finančným poradenstvom. Treba podotknúť, že veda nevie uspokojivo vysvetliť pôvod týchto odchýlok od racionality.

b.) Emočné odchýlky

„Emočné odchýlky od racionality v myslení a konaní sú podmienené emocionálnymi faktormi, najmä túžbami a obavami. Nie každá emócia musí byť prejavom iracionality. Emócie však podporujú prijímanie rýchlych a úsporných rozhodnutí, ktoré sú prospešné najmä vtedy, keď sú problémy veľmi komplexné a ich racionálne riešenie by zabralo viac času, ako je únosné. V určitých situáciách však môžu emócie potlačiť racionálne myslenie a vyústiť do škodlivého alebo iracionálneho konania³“. Zmeniť emočné sklony je omnoho ťažšie ako v prípade kognitívnych odchýlok.

4. Prieskum racionality

Hlavným cieľom tejto práce bolo prehľadne popísať problematiku finančnej gramotnosti a behaviorálnych odchýlok od racionality a overiť fungovanie teoretických predpokladov behaviorálnych financií na vybranej vzorke študentov. Za úlohu pri spracovaní teoretických a praktických výsledkov považujeme dokázanie platnosti vplyvu vybraných behaviorálnych odchýlok na investičné rozhodovanie pri potenciálnych investoroch na slovenskom a českom trhu. Na zabezpečenie splnenia hlavného cieľa sme si stanovili 5 čiastkových cieľov.

Pokračovanie.

³ BALÁŽ, V. 2008. Systematické chyby, ktorých sa dopúšťajú investori. In: *Investor*, ISSN nepridelené, 3/2008, str. 47

Vedecký časopis FINANČNÉ TRHY, Bratislava, Derivát 2018, ISSN 1336-5711, 3/2018